

FTAMP 16.21.55

ЕСАҒА ТУРАЛЫ ЕСТЕЛІК

М.М. МАЛБАҚОВ

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы қаласы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада филология ғылымдарының докторы, профессор Есет Құдайбергенұлы Жұбановтың 1990 жылдары Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтында істеген кезеңі туралы сөз болады.

Түйінді сөздер: қазақ тіл білімі, түркітану, тіл тарихы, тарихи стилистика, төбе тіл

Аннотация. В статье рассказывается о периоде жизни и деятельности Есета Худайбергеновича Жубанова в Институте языкознания имени Ахмета Байтурсынова в 1990-ые годы.

Ключевые слова: казахское языкознание, тюркология, история языка, историческая стилистика, наддиалект,

Annotation. The article tells about the period of life and activity of Yesset K. Zhubanov at the A.Baitursynov Institute of linguistics in the 1990s.

Key words: kazakh linguistics, turkology, history of language, historical stylistics, sub-dialect.

Есет Құдайбергенұлы Жұбанов – қазақ тіл білімі мен түркітануда өзіндік зерттеу бағыт-бағдарын қалыптастырған, өзгеге ұқсамайтын кесек бітімді тұлғалардың бірі. Ол өзімен замандас, қатарлас, үзенгілес дос-жолдастары Мекемтас Мырзахметов, Құлмат Өмірәлиев тәрізді тел арна – тіл мен әдебиетке бірдей қатысы бар, солардың ара-жігінде орналасқан бөлікте – тіл-әдебиет тарихы бағытында жұмыс жасады. Әдеби тілдің тарихымен, тарихи поэтикамен байланысты мәселелерді зерттеді. Ауызекі әдеби тілді жазба әдеби тілден басым, доминант түр ретінде танып, «наддиалект – төбе тіл» мәселесін көтерді. Бұл сол кезеңде ерекше батыл, революциялық ұстаным болды. Ғалымдардың көпшілігі бұл ұстанымның байыбына бара алмады. Мұны сол кездегі бүкілодақтық түркітаным деңгейінде Эдгам Рахимович Тенишев тәрізді бірді-екілі ғалымның ғана қолдағанынан байқауға болады. Уақыт бұл идеяның өміршендігін, жасампаздығын дәлелдеді...

Есағаң ғылымдағы әділет мәселесіне келгенде өте шешімші, кескін ғалым еді. Ешкімнің атақ-дәрежесіне қарап жатпайтын еді. Осының қаншалықты ақиқат екендігіне ол кісімен бірге еңбек жасаған кезде көзім жетті. 1990 жылдары тіл тарихы бөліміндегі іс-шара жоспарына сәйкес, Есет ағай екеуіміз эпос саласында тарихи стилистика бойынша жұмыс жаздық. Есағаң – «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» жыры бойынша кандидаттық диссертация қорғаған, эпос тілі бойынша монография жазған, «төбе тіл» идеясын көтеріп жүрген білікті ғалым. Мен – сол кезде қазақ тілінің тарихына байланысты ескі жазбалармен, ноғай-қазақ кезеңіндегі «қазақ» атауы, қазақы ата дәстүр, «қазақ жырлар» мәселесімен айналысып

жүрген жас маманмын. Ескі жазуды білемін. Жұмысқа кірісіп кеттік. Нәтижесінде жырдың сыни нұсқасын жасауымыз қажет еді. Жырдың түрлі тарихи варианттарын, олардың басылымдарын салыстырып отырған сәттерде беделді тұлғалардың, доктор, профессор, академик ғалым ағаларымыздың айқын байқалып тұрған қате оқылымдарын мүлде жоққа шығаратын немесе «қате оқылым» ретінде түзейтін жерлер ұшырасып отырды. Сол сәттерде Есағаң менің «компромистік сипатта» жаза бастаған дәлелдерімді дереу күзеп, түзеп, кескін пікір қалыбына түсіруді талап ететін еді... Сол кездерде «Кескекті ердің сойымын» деп басталатын Махамбет ақынның сөздері еске түсетін еді.

Құдайберген Жұбановтай алып тұлғаның перзенті болу оңай болмасы белгілі. Бұл ұрпақ үшін үлкен сын. Балалары аталарының саясынан, көлеңкесінен шыға алмай қалған әулеттер аз емес. Жұбановтар әулеті өз аталары мен әкелерінің аманатын абыроймен орындап, үлкендерден қалған ғылым-білім, өнер көшін біліктілікпен жалғай білді. Олардың қайсысы болса да, өз саласында көрнекті іс тындырған білімді де білікті азаматтар санатында. Қарап отырсақ, қазақ елінде ғылым мен білім, мәдениет саласында бұрын-соңды дәл Жұбановтардай еңбек сіңірген әулет кемде-кем! ...Әрқашан да ұлттық мүддені көземелдейтін, сол себепті кейінгі ұрпақтың елге пайдалы жұмыс жасауын қалайтын үлкендер кішілерге дұрыс бағыт, жөн сілтей білген. Мәселен, Құдайберген ағасы інісі Ахметтің музыка саласын таңдауына, осы жолда сол кездегі заманға лайықты ең жоғарғы білім алуына мүмкіндік ашқан. Осыдан қандай нәтиже шықты? Бір ғана мысал. 1936 жылы Мәскеуде болған қазақ мәдениетінің онкүндігі кезінде Ахмет Жұбанов ұйымдастырған ұлт аспаптар оркестрі таңғажайып концерт берді! Қазақ өнерінің қадір-қасиетін бүкіл әлемге паш етті. Көршілес Қытай мемлекетінің сол кездегі басшылығы таң-тамаша болып, «мынау не деген керемет! Біз қазақтардан үлгі алуымыз керек. Біздің де осындай ұлттық аспаптар оркестрін ұйымдастыруымыз қажет» деп ағынан жарылды. Ахмет Жұбановтың одан кейінгі кезеңдегі қазақ ұлттық музыкасын ғылыми-практикалық жақтардан дамытуға, өсіруге, өркендетуге қосқан үлесі қалың жұртшылыққа әйгілі.

Есағаң профессор Құдайберген Жұбановтың перзенті болуы себепті, ол кісінің «халық жауы» атанып, ұсталуына байланысты өмірден көп теперіш көрген адам. Солай бола тұрса да, әуел бастан әкесінің ақтығына кәміл сеніп, ол кісінің қолға тиген еңбектерін жинақтау, насихаттау жолында өзінің балалық парызын жақсы атқарып келді. Өзінен кейінгі іні-қарындастарының өмірлік жолды дұрыс таңдауына игі әсер етіп, өзінің мүмкіндігі жеткенше қол ұшын беріп келді. Шынтуайтқа келгенде, дер кезінде айтылған дұрыс ақыл-кеңестің маңызы қашан да зор болмақшы. Есет ағай да алдыңғы ұрпақтың үлгісін қайталап, інісі Асқарға дұрыс жөн-жоба сілтеген екен. Математика саласында қызмет етіп жүрген

Асекеңнің назарын статистикалық лингвистика саласына аударып, осы салада жұмыс жасап, оны дамытуға атсалысуға шақырады. Осыдан қандай нәтиже шықты? Бүгінгі күні филология ғылымдарының докторы, профессор Асқар Жұбанов қазақ тіл біліміндегі статоллингвистика саласына, жалпы қолданбалы тіл біліміне, корпустық лингвистикаға өлшеусіз зор еңбек сіңіріп отыр! Бүгінгі күні осы салада өз мектебін қалыптастырған көшбасшы ғалымға айналып отыр...

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтында істеген жылдары Есағанның өз бойында бар туа бітті тамаша қасиеттері жарқырай көрінуші еді. Ол кісінің өзіне ғана тән, ешкімге ұқсамайтын әзілдеу, сықақтау мәнері бар еді. Институтта тұрақты түрде шығып тұратын қабырға газеті сол кісінің тікелей ұйымдастыруымен, басшылығымен даярланатын еді. Ең ғажабы, Есет ағай институттың әрбір қызметкері туралы ол кісіні өте дәл суреттейтін, сол кезеңдегі жай-күйге жарасымды, жеңіл күлкі шақыратын, әзіл-қалжыңдарды аяқ астынан ойлап табатын еді. Осындай бір жарқ ете қалатын суырыпсалма ақындығы болатын. Қызметкерлер қабырға газетінің әрбір санын асыға күтіп жүруші еді. Газетті институт директорынан бастап барлық қызметкерлер түгел оқитын. Әр санынан кейін оны талқылап жатқан адамдардың қалжыңы, күлкілері естіліп тұратын. Және де Есағанның әзіл-қалжыңдары адамның жасына, мінез-құлық ерекшеліктеріне, жалпы табиғатына байланысты келісімді сипатта болатындықтан, оған наразылық білдіріп жүрген адам байқалмайтын.

Шахматты да шебер ойнайтын кісі еді. Осы ойынға құмар болатын. Бізді кезек-кезегімен ұтып, шеберлігімізді шыңдауға көмектесетін еді... Кейбір сәттерде аз-маз нәрсеге де қуанып, мәз болып қалатын. Менің үлкен ұлымның аты Есет екенін білгенде: «Есет екен. Аты Есет екен» деп қайта-қайта айтып, қуанғаны есімде. Есет ағаймен талай-талай іссапарларға да шықтық. Ел адамдарының ол кісіні қаншалықты құрмет тұтатынын, риясыз, шынайы көңілден сыйлайтынын көрдік.

Ол кісі кейінгі жылдары өзінің атамекені Ақтөбеге, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе университетіне жұмысқа ауысып, сол жерде лаборатория ашып, білім-ғылым қуған жас түлектерге өзінің бар білгенін, түйгенін үйретуде болды. Осындай жан-жақты, терең білімді кісінің облыстық оқу орнына келуі – жергілікті студент жастар үшін үлкен сәттілік болғаны шындық. Себебі ол кісі кез келген тақырыпты қаузап, тереңдетіп алып кететін, кез келген тақырыпқа қатысты аялық білімі мен білігі ерекше, мол болатын әмбебап маман еді. Ел-жұрттың кешегі тарихы бойынша әңгіме болса, көп адам біле бермейтін жайттарды бүгешігесіне дейін талдап беретін. Қазақ тілі, түркі тілдері, жалпы түркітаным бойынша тілтанымдық, сөзтанымдық, мәдениеттанымдық, елтанымдық білігі зор кісі еді.

Есет ағайдың артында жақсы ғылыми мұра қалды. Аз болса да, саз жазатын кісінің ғылыми еңбектері өзінің дәлдігімен, кең тынысты, күрделі ойлылығымен ерекшеленеді.

Ағаның бойындағы табиғи ғалымдығы, тіл-әдебиетке бірдей жүйрік кең филологиялық ойлау жүйесі, журналистік дәлдігі оның қолынан шыққан шығармалардан анық байқалады.

Ұстаздың ісі, ғылыми өмір жолы оның шәкірттерімен жарасымды жалғасын табады. Есаған білімді де білікті шәкірттер тәрбиелеп шығарды. Олар қазіргі кезде ұстаздарының үмітін ақтап, абыройлы еңбек етіп жүр. «Жақсының аты, ғалымның хаты өлмейді» деген сөз бар. Есет ағай жаратылысынан жақсы адам, жақсы ғалым. Ол кісінің ғылыми туындылары әрқашан да қазақ тіл білімінің, түркітанымның төрінде тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қ.Жұбанов Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. –Алматы, Ғылым, 1999. -581 б.
2. Қ.Жұбанов. Шығармалар мен естеліктер. Алматы, «Өнер», 1990.
3. А.Тайжанұлы. Құдайберген Жұбанов дүниетанымы. Ақтөбе, 1999

GTAMP 16.21.55

ПРОФЕССОР Қ.ЖҰБАНОВТЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ КОГНИТИВТІК САНАНЫҢ ТІЛДІК КӨРІНІСІ

Ж.А. МАНКЕЕВА

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы қаласы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада профессор Қ. Жұбановтың зерттеулері заманауи қазақ тілі біліміндегі антропоцентрилік парадигма позициясынан қарастырылады.

Түйінді сөздер: лингвомәдениеттану, этномәдени, лингвогенезис

Аннотация. В статье исследования профессора К.Жубанова рассматриваются с позиций антропоцентрической парадигмы в современном казахском языкознании.

Ключевые слова: лингвокультурология, этнокультурный, лингвогенезис

Annotation. In the article, the research of Professor K. Zhubanov is considered from the perspective of an anthropocentric paradigm in modern Kazakh linguistics.

Key words: linguoculturology, ethnocultural, linguogenesis

Қазіргі қазақ қоғамын ілгері апаратын рухани-әлеуметтік мақсат пен мемлекеттік мүддеге сай ұлттық сананы тіл арқылы жаңғырту – руханиятымыздың ең өзекті мәселелерінің бірі. Осымен байланысты тәуелсіздік кеңістігі аясында елдік тұғырдың бекітіле түсуін қамтамасыз ететін шарттардың бірі – жан-жақты да кешенді зерттеулерде айқындалған халықтың ғасырлар бойғы іс-тәжірибесі, дүниетанымы қорытылып,